

AZ ÚJ MAGYAR IRODALOM UTJAI

NEHÉZ a kortársakról írni s a kor mozgalmait elhatárolni. Benünk s körülöttünk szüntelen alkot az élet teremtő fejlődése.

Változó sokféleségét még nem foglalta egységbe a történelmi messzeség; minden új év rácăfolhat következtetéseinkre és tévedésben marasztalhat. Számontarthatjuk: hol mennyi s milyen a munka, de az eredmény attól is függ: hol mennyi s milyen érc rejtőzik. S a végső értékeket az idő választóvize mossa ki az összehordott anyagból.

Egész általánosságban: a háború előtti irodalom útjai három területen át vezettek. Az első a századforduló magyar nemzeti élete: ezt tükrözi a magyar realizmus, itt sorakozik fel a magyar nemzeti imperializmus harcoss és türelmetlen arcvonala s annak ellenzéke. A másik az az európai fogantatású, halk és zárkózott mives irodalom, amely a Nyugat esztétái kezén alakult ki és filigrán műveket gyűjtött vitrinjeibe. A harmadik területen új szellemi világkép kialakításáért folyt a küzdelem. Ennek első kaotikus megnyilatkozásai előtt értelmetlenül álltak a századvég legrugalmasabb szellemei is, a hagyományok őrzői pedig az irodalom anarchiájától tartottak.

Keretnek, kiindulási pontnak megtarthatjuk ez általánosságban körülhatárolt három területet. De e keretekben a háború után új erők harcolnak új anyaggal. Ez új küzdelem képét akarjuk vázolni. Nem egyéniségekről beszélünk, hanem irányokról. Az erőket szeretnők kiemelni s az eszmék lényegét. Igazságtalanság ez a részletekkel szemben, de van-e szebb célja a kritikusnak, mint az, hogy a jelleget keresse s az egész távlatába állítsa a részleteket?

SZÁZADUNK első éveiben Európa különböző pontjain sajátosságos irodalmi polémiák pattantak ki. Az új költőket „érthetlenséggel“, „polgárt vadító eredetieskedéssel“ vádolták. A századvég kritikusai jórészt kitértek az érdemleges vita elől; múló hóbortról beszéltek s a „modern zöldségek“ paródiái az irodalmi szalonok és a kabarék ingyencfalataivá váltak. Alig simult el a felszín Ady „értelmetlenségei“ fölött, mikor a Ma és a Tett fiataljai már újabb botránykövel szolgáltak s még nem ült el a derűtség Kassák „halandzsái“ nyomán, midőn a háborútól és forradalmaktól szétdúlt Európa fölött, mint a keresztény-humanista kultúra halotti maszkja, felrémlt a „Dada“ merev arca s Barta Sándor Bécsből a „tisztelt hullaházára emelte poharát. Az „Untergang“-hangulat mágusai szeretik e jelenségeket egy kalap alatt, mint az irodalom végső anarchiáját feltüntetni. Elfogulatlanabb

szemlélet azonban határozott és nem egy esetben alkotó erők játékára bontja a káoszt.

Az a stílusbeli újszerűség, amely a „Fekete zongoráival váltotta ki az első magyar botrányt, szerves kibontakozási foka annak a tisztán irodalmi fejlődésnek, amelyet a romantika indított meg, midőn a költészet középpontjába a külső világ helyett az Én teljes valóságát, a józan öntudaton túl énünk démoni, babonás, tudatalatti rétegeit, az intuíciót és a fantáziát állította. A józan ész és tapasztalat valóságain egyre erősebben tör keresztül ez az irracionális világ, a külső élet képei gomolygó látomásokká fokozódnak. A kép nem világos, plasztikus valóságában, nem is színes pompájában él, hanem önmagán túl mutató szuggesztív jelentőségében. Nem a látható, fogható valóságot ábrázolja. A kép nem díszítő elem, hanem a költő lelkiállapotát a maga sejtelmes összetettségében éreztető jelkép. Ebben az irányban a fejlődés szükségképpen a valóság teljes szétrombolása és megtagadása felé haladt. S a „szürrealizmus“ le is vonja a végső következményeket. Déry Tibor abban látja a költő feladatát, hogy „fel-lázadjon a valóság ellen“ s hírt adjon a belső világ folyton változó „új valóságáról“, melynek vak áramaiban elmerülnek a külső világ dolgai. Ez a sajátságos, csak kevesek számára érthető költészet végső határát jelenti annak az irodalomnak, melynek alfája és ómegája az Én. A költő kiszakad minden közösségből, az író lemond kritikusai és irányító szerepéről. A civilizáció elzárja a költészet legfőbb forrásait, s hogy visszatérhessen az ősi életközösségbe, kivájja látó szemét.

Az anyagi valóság s a múlt józan értelme elleni lázadás azonban egy új vüágkép lehetőségeit rejtette. Valóban, az „irodalom anarchiájának“ középpontjában az Én mániákusai mellett, a futurizmus, aktivizmus és egyéb lázas izmusok kardnyelői között ott állnak az „új arcú emberiség“ apostolai is, Withman telt optimizmusával, vagy Nietzsche tragikus pátoaszát idézve. Első gesztusuk az európai múlt élettől elszakadt könyvkultúrája és alkotásra képtelen „tutti-frutti emberkéje“ ellen irányul. Az új világ demokráciájának, az iparnak s kereskedelemnek roppant mitológiáját állítják vele szembe, az aktív tettmáorban élő új barbárt, aki elveti énje terheit, hogy az ősi együttélés ösztönös biztonságával kapcsolódjék a végtelen Kozmosz erőinek körforgásába. Midőn a világháború látszólag teljesen szétrombolta az európai humanista kultúrát s valami lázas vágy úzte az embereket az én játékaitól vissza az örök dolgokhoz: a természethez, a valláshoz, a nagy emberi szolidaritásokhoz s a mindenség titkos erőihez, a „hitteljes művészet“ kozmikus táltosai nálunk is megszólaltak, lehangosabban a Magyar írás körül. „Az elhivatottság mély és intenzív érzésével“ akartak „szentírások“ lenni, mint Rozványi Vilmos. Homlokukon az Új Ember bélyegét viselték, egyik kezükben Európát, a másikban a Kozmoszt tartották s révükén énekeltek: „Magamban érzem az anyag örökös, csodálatos kavaroadását és küldetésem... munkás embereknek... megmutatni a világot... s hirdetni az ember istenné válását a szálló időben“ (Bányai). Ez az ige hirdető szellem új erkölcsi alapot keresett a csupa esztétikumba fült művészet számára és jelentkezése a hitvallás heves és hangos

pátosza volt. Egyszerre úgy tetszett: a magyar líra halk szépségtenyészetére vaskürtös barbárok s ápolatlan népszónokok telepedtek. E magyar expresszionizmus mögött sokszor valóban tiszta akarat, érző szív s vérző lélek repesett, de céljai túlmessziek és bizonytalanok voltak. Szavai nagyrészt visszhangtalanul haltak el. Próféták régi sorsa: hősei vagy „racionalizáltabb“ lehetőségek után néztek, vagy elmerültek a valóságos tömegmegmozdulások sodrában.

A magyar szürrealizmus a minden közösségből kiszakadt egyéniség elmerülését jelenti a tudattalan élet anarchikus látomásaiban. A magyar expresszionizmus egy kis elit megújhódási vágyából született visszhangtalan ígéhirdetés. Ezek a törekvések csak akkor nyertek átütő erőt, midőn egy új világ építésére menetelő hagyománytalan tömeg sorakozott mögéjük: a proletariátus. S minthogy e kétes újdonságok itt találtak támasztékot, vannak, akik csak a proletáriródalom első jelentkezését látják bennük, holott ez új erők más irányban is hatottak s a proletáriródalomnak csak egy fejezetét jelentik: a támadó elhatárolódásnak, önmaguk megkülönböztetésének állapotát. A proletár szellem csupán a negatívumot, a polgári kultúrát leromboló anarchiát s az új világ teremtésére irányuló lázas aktivitást hasznosította a maga számára. Midőn később öntudata határozottabb formát öltött s politikai sikerei után szabadabban fordulhatott saját élete felé, csakhamar egészen új tartalommal töltötte ki e számára üres formákat, vagy felcserélte egy sajátos új naturalizmussal, mely a legnyersebb valóságból nő ki, de mert egy eleven harcos közösség vágyainak hordozója kíván lenni, ezt a valóságot agitatórikus erővel felfokozza, hősi jelképekké fejleszti. Jellemző e szempontból a magyar proletáriródalom vezéralakjának, Kassáknak kettőssége: a társadalom és stílus vad és programszerűen következetes forradalmára mellett mindjobban előtérbe nyomul műveiben az erőteljes, kollektív ihletű realista művész. Az új proletáriródalom útjai Európában éppúgy, mint nálunk, szükségképpen elhajolnak a kevesek számára érthető stílusforradalomtól s mind világosabb öntudattal haladnak egy támadóan irányzatos polgár-szatíra és egy a proletariátus hősköltészetét kiépítő mitologikus realizmus felé.

Ha összefoglalólag akarjuk számbavenni e különböző előfeltételekből sokszor egészen ellentétes irányokba fejlődő törekvések irodalmi eredményét, könnyen idézzük: de hol van a tavalyi hó? Nincs igazunk. A szürrealizmus megölte az értelmet, hogy eljusson a lélek legsötétebb mélyeibe s beleszédült az örvénybe. De nem mutatott-e rá az emberi lélek ismeretlen tájaira s nem gazdagította-e a költői kifejezés eszközeit a szimbólumok határtalan világával? A „hitteljes művészet“ anarchistái bombát vetettek ősi örökségünkre, s régi eszményeink helyett inkább csak szavakat adtak, vagy tehetetlen véres szívüket mutatták fel. De nem tisztultak-e igaz értékeink e rohamokban, s nem idézték-e fel e proféták az esztétikába fült irodalom erkölcsi lelkiismeretét? A „Társadalmi gondolat“ lázadó szellemei az osztályharc eszközévé alacsonyították, gyilkos tendenciákkal alaktalanná torzították az irodalom magas és tiszta humanitását. De nem tették-e tudatossá az irodalom társadalmi feladatát és felelősségét? Hegyek

vajúdtak s az élet folyama elsodorta a furcsa papírszklákat. S a vajúdsban nyugtalankodó erők kiáradtak és oda is elhatottak, ahonnan látszólag legtávolabbra estek: a nemzeti élet területeire.

„A FEHÉR EMBER kultúrája csődbe jutott“, jajgatta a háborúban és békében meggyalázott Európa. De Európa messze volt s itthon mind égetőbb bizonyossággá vált a szabad félszázad magyar nemzeti elképzeléseinek csődje. Izgatottan reménykedők kezdtek perlekedni lélektelenül zokogó halottvirrasztókkal, hősi tiszta kezdeményezések önző marakodásba fulladtak. Egyesek számonkértek, mások tagadtak; különös fantaszták Turánba indultak „Attila urunkhoz“, mások „a népek szolidaritásához“ fellebbeztek. A tiszta és mélyről jött magyar feljajdulásokat túlharsogták a korszerű hazafias költészet puffogó dobjai, a határokon túl bujdosva énekelt az „álorcás költő“, a hallgató jobbakk elmaradtak s a gyűlölködések és fantasztikumok e roppant válságokkal telt világa felett „üszkös csóvaként“ világok a magyar tragédia. Az összeomlás letörte a századvég magyar optimizmusának illúzióit s az új nemzedék, melyet külső és belső Mohács ért, szükségképpen a másik végletbe fordult: a nemzethalál látomásaiból ismét kibontakozik a tragikus magyar: „testvériden ága nemének“. Az új magyar költő regényes gyásszal, különös, zaklatott hősiességgel veszi körül ez alakot, öngyötrő kedvvel hosszan színezi balsorsát, újra és újra feltépi sebeit, hogy jobban fájjanak. Valami alaktalan, tisztulatlan pátoasz jellemzi e lázas, túlfűtött irodalmat, melyben a magyar hagyományok: a kurucság, Vörösmarty, Petőfi, Arany művészi világa elkeveredik a régi hazafias retorika zengő szavaival, egy új magyar hősi mitológiával s Ady profétikus látomásaival. Ez ihlet mindent elsodró erejére jellemző az a kísérteties hasonlóság, mellyel a magyar irodalmi élet két legellentétesebb pólusán: a háborús Ady és Vargha Gyula verseiben jelentkezik.

A kor Ady nevét írta zászlójára. Tépett, tragikus magyarságában önmagára ismert. Sorsában az elzuhant magyarság példáját látta. Lázas vízióiban legmélyebb szimbólumait érezte meg. Egységes, osztályok és világnézetek határait elmosó magyar világképében egy új magyar egység csiráit sejtette. De Ady minden profétai nagyarányúsága mellett is „Istenhez hanyatló árnyék“, nemzetvíziója csupán egy végső összeomlás apokaliptikája. Életműve egy kivételes egyéniség roppant torzója, melynek árnyéka végignyúlik ugyan a következő koron, hatása azonban inkább csak forradalmában s nevének szimbolikus jelentőségében rejlik: Adynak az irodalomban csak salangosai támadták s a fiatalság, mely az ő nevével indult harcba, nem tőle kapott kérdéseire feleletet.

Pedig tikkadt, sürgető szomjúsággal keresett. ízlésen, társadalmon, politikán túl kultúránk legvégső alapjai, egész embervoltunk, a teljes magyar humanitás kétségessé vált. Itt nem segített a Szépség, a Formák, a Szabad Egyéniség irodalma: e tépett, vajúdo évek a költő legősibb formájához hajoltak vissza: proféták szavát állították. S valóban, e lázas kor irodalmából mind pattanóbb feszültséggel válik ki a magyarságban működő legmélyebb erők küzdelme. Keleti s nyu-

gáti magyarság: magyar öncélúság áll szemben a nemzetek feletti értékek világával, a természet örök erőibe kapcsolódó pogányság a vak ösztönt legyőző szellem fensőbbiségével, a lázasan fel-felívelő, de roppant vágyképeit kitölteni nem tudó képzelet az elgondolásait zarándoki hűséggel megvalósító erkölcsi akarattal. A kereső idősebbek s az ifjúság Szabó Dezső előadásairól Prohászka Ottokár konferenciáira sietnek s asztalukon egymás mellé kerül az „Elsodort falu“ s a „Diadalmos világnézet“.

Kezdetben úgy látszott: az új próféta, Szabó Dezső is csupán Ady lírai sikoltását bontja epikai méretűvé. Az Adytól örökölt gesztusok mögött azonban csakhamar feltettek egy szenvedélyes magyar aktivizmus körvonalai. A már érintett európai „hitteljes új művészet“ szabadítja fel Szabó Dezsőben az új mitológiát termő szenvedélyeket: „hitet kell adni a világnak, mely égő fanatizmusban olvassza új egységbe a beteg kor terméketlen egyéneit“. E világteremtő hit a magyarság szolgálatába akar állni: Az elsodort falu elhanyagolt világa fölé odarajzolódik a „magyar dolgozók, az erős igenek és nemek embereinek“ új harcos közössége. Ez az újra születő világ új irodalmat kíván, mely az ösztönember, az egyetemes ember sors új mitológiáját énekli. Egyetlen szemnyitásban akarja roppant boltozatba foglalni az élet rohanó tohuvabohuját. A realizmussal szemben egy magasabbrendű dinamikus ábrázolásmód igazságát hirdeti: a mindenlevővel, az élet millió titkával együttélő zseni korlátalan líraiságát.

Szabó Dezső a tömeghatást, teremtőszenvédélyei diktatúráját akarta s ha lázas fantáziája új irodalmunk legszuggeralóbb új magyar világképét vázolta is fel, megváltó szeretete lassanként demagógiába, harcos következetessége megalomániás marakodásokba, gazdagon áradó merész nyelve egy féktelen temperamentum üresen puffogó férfiaszkodásába fulladt. S midőn a kor roppant feszültségének egyik pólusán ez a vad és féktelen láng magát emésztve egyre inkább hamvadt, a másik póluson mind tisztább fényel izzott fel a fehérvári püspök szelleme.

A fiatal Prohászka apostoli lelkesedése szintén a beteg Európa fuldokló embere számára kereste a „diadalmos világnézetet“, de ezt nem a minden kultúra romjain áthullámzó vak természeti erők sodrában, a hús és vér, a csók és kacagás, a végtelen élet mitológiájában találta meg, hanem európai kultúránk legmélyebb forrásában, a kereszténység világteremtő erkölcsi intuícióiban. S midőn a háború és az összeomlás kataklizmáiban Prohászka mind mélyebbre gyökereszik a magyar talajba: az akarat, a fegyelem, az intelligencia, a szociális felelősség és lelki épség hősét állítja a káoszból újraalakuló magyarság mintaképül. S amint nemzeti és erkölcsi elgondolásai egyre tisztább s mélyebb formát öltöttek, úgy fejlődött minden embert átölelő kozmopolitizmusa harcos magyar szociális öntudattá, gyengéd hajlékonysága kemény következetességgé, latinos-barokk pátosza egy tisztán patakzó szimbolizmus nagyarányú magyar változatává.

Szabó Dezső Erdélyt idézte, a Feketeügy tájait s a „halhatatlan lázadókat“, Prohászka Dunántúlt s a Pilisen bimbózó clairveauxi

szellemet s a köztük levő kiegyenlíthetetlen ellentétnek végső megoldása után, az út Prohászktól a keresett, megváltó, nemes emberiség felé haladt. Ennek szolgálatába állít mindent: az író s az irodalmat, mely „él ugyan a tiszta irodalom eszközeivel, de célja nem az irodalom, hanem a lélek“. Felszabadítja azt az erőt, mely átformálni készül az új magyar irodalmat. De ez a munka már a völgyekben folyik. Itt, a céhbeli irodalom körében kisebb a láthatár s összetettebbnek, ellentmondóbbnak látszik az új erők nehéz és szívós munkája.

A SZÁZADFORDULÓ magyar nemzeti öntudatának hordozója a konzervatív szellemű középosztály. Emberanyaga a régi magyar nemességnek s a jórészt indigena városi polgárságnak sajátos vegyülete; ehhez képest egész szellemi világát is a patrícius és a gentry szépségideáljainak összeolvadása: egy mind határozottabb arcú magyar polgári arisztokratizmus vonásai határozzák meg. Magyar világképére mind határozottabban rányomja osztályszelleme bélyegét: történelmi öntudata, magyar államgondolata, társadalmi magatartása, vágyai és illúziói mind ezt az eszményt tükröztetik. Jókai e szellem irodalmának első hőse. Példátlan rugalmassággal tudott azonosulni közönségével; olyannak rajzolta, amilyennek ez látni szerette magát: tüzes hazafinak és országló úrnak. „Az érdek az úriosztályok mozgalmi felé irányul, tisztelettel fordul a nagyok, hatalmasok felé, demofil leereszkedéssel a néphez; mély emberszeretet, igazi humanizmus jellemzi, amely azonban nem felejt, hogy alacsony társadalmi osztályhoz tartozik a paraszt“. (Császár E.) Jókai kezdeményein művelt rétegek, a „nemzeti elit“ irodalma épült fel. A szép és szellemes tárgyak, a tárgyakon uralkodó fölényes ízlés, a megválogatott eszközök, az elmélyült, átszűrt realista szemlélet művészete, mely a magyar elbeszélő prózának fegyelmezett szalonképességet kölcsönzött. A magyar realizmus első nagy mesterei: Mikszáth, Gárdonyi és Ambrus adták meg ez irány határozott művészi bélyegét s legjelentősebb alakjai közé tartozik az a két író is, akik a forradalmak nyomába lépő nemzeti megújulásban az új magyar konzervativizmus zászlaját emelték fel: Herczeg Ferenc és Tormay Cecil. Ez az új konzervatív irodalom még akkor is hű maradt közönségéhez és hagyományaihoz, midőn a magyar világ már kifordult sarkából. A világomlás ijesztő válságaira a nagyúr fegyelmezett zárkózottságával, vagy a patrícius asszony titkolt könnyeivel reagált s ha ítéletet tartott is saját maga vagy osztálya fölött, azt a belülálló, a rokon szerető ironiájával vagy szelidségével tette. Ezen az öröklött magatartáson nem változtattak e kiváló írók epigonjai sem. Surányi egyetlen magyar úricsalád elhanyaglásával szimbolizálja a magyarság sorsdöntő válságait, Zilahy a közgazdász-gentry profiltalan arcát állítja az elhanyaglott, Tisza István-típusú magyar úriember-ideál helyébe. Ez az irodalom megkerüli, legfeljebb megállapítja a magyarság életbevágó problémáit, ha vitázik is közönségével, annak ízlését kívánja szolgálni s mindvégig megmarad a költői realizmus választékosága, „irodalmi“ témái, finoman árnyaló eszközei mellett. Bizonyos határon túl teljesen elejti a problémákat; csupán a szelíd hangulatok, az intim

kedvesség, a friss meleg életérzés atmoszférájának felidézésére törekszik. Csathó a pusztuló magyar „táblabíróvilág“, a magyar biedermeier idilljeit hozza; Komáromi János az emlékek, a felvidéki tájak lírájában oldja halkhumorú mosolygássá élete nehéz kérdéseit.

Ez az új konzervativizmus híven műveli és sajátos hazai színekkel gazdagítja is a művészi magyar elbeszélőprózát, de szellemi aktivitása alig irányul többre, mint arra, hogy birtokait elhatárolja. Gesztusa a visszatérésé: visszavonul a magyar konzervatív középosztály sáncai mögé. Szükségszerűen defenzív jelleget ölt. Az új idők erői azonban csakhamar áttörik határait: átalakítják történelmi öntudatát; alapjában ingatják meg államgondolatát s a társadalmi magatartását; levetik ruháit s egy új irodalom köntösében jelennek meg.

A béke széttörte az alkotmányos magyar nemzetállam kereteit s elsősorban a végeken — távol az egységes szellemet és védelmet nyújtó középponttól — égő problémává vált: mi tartja fenn a magyarságot, mily rétegekbe kell gyökeret vernie, ha nem akar a szelek játékvá válni, midőn az állam védősátrát elvitte felőle a fergeg. Az új magyar gondolat a nemzeti művelődés falai közé vonul vissza: a szellemi szolidaritás köteleihez, melyekkel a közös történelmi sors, a közös táj, a közös vér erői fonták Össze a népet. S egyszerre éles fényben tűnnek fel az elhanyagolt, optimista derűvel egységesnek vélt szellem mély belső szakadásai. Történelmi öntudata elhanyagolt; vágyai elé egy betegre dagadt nagyváros idegen szelleme állott csillagul; vezető középosztályában „a legmagyarabbnak kívánt helyekről is gyakran hallani egy fajából kivedlett, más fajba bele nem nőtt renegát semlegesség gerinctelenségét“. S a válságos évek káoszából a megújulás szükségességével mind tisztábban válik ki a „nemzet örleikéhez“: a magyar történelmi folytonossághoz, a magyar vidékek ősi hagyományaihoz s a legnagyobb erőforráshoz: a néphez való visszatérés szólama.

A „történelmi átértékelés“ feladatát egy új történetírói nemzedék vállalta. Szakított mind a századvég liberális-pozitivisták történetírásával, mind a nacionalista múltszemlélet érzelmes hőskultuszával, s a magyar történetírás legnagyobb alakjainak idealisztikus hagyományaihoz tért vissza. „Az új események és új törekvések hatása alatt a magyarság kialakulását és annak lényeges politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális változásait akarja megismerni.“¹ A történelemben nemzeti életünk azonosságát keresi, azt az erkölcsi, szellemi erőt, melynek munkájában egybeolvad „önmagunk lelki épsége és a művelt emberiséggel való szolidaritásunk“. S midőn ez illúziótlan önismeretre törekvő szellem „öröklött hajlamainak származásrendjén“ irodalmunk „kősziklóját“, lelki őseinket keresi, ezt szükségképpen nemzeti klasszicizmusunk nemes emberi fogantatású erkölcsiségében, „az egész magyarságot felölelő, egységes, tehát nemzeti ízlésében“ (Horváth János) találja meg. Szerves szükséggel jelentkező alapvetés ez. A jelenben is tovább ható történelmi folytonosság tudatosítása. Az alapok megvizsgálása akkor, midőn az özönvíz elmosta régi házunkat

¹ Hóman—Szekfü Magyar Történetének előszavából.

s állandó a veszély, hogy az új építők a közelmúlt illúziói szerint készítik terveiket, vagy a jelen gyötrelmében — mint ama régi gazda — maguk is segíteni kezdenek az elemi csapásnak. E szellem irodalmi hatása részleteiben ma még áttekinthetetlen. Feltűnésének, küzdelmeinek életbevágó fontosságát igazolja az a mélységes belső megrendülés, amely a magyar történeti költészet s a klasszikus hagyományú magyar ízlés legjobb szellemeit is kitéríteni látszott biztos pályájukból. A hagyományos formákon egyre jobban átlázasodik valami nyugtalan új szellem. Az írók mai problémáik megoldását, mai sebeik gyökerét kezdik a múltban keresni: szándékuk meghamisítja a történelmi hűséget. S a históriába tekintő Kós Károly és Arany leghívebb tanítványa: Áprily, „Magyarország“ helyett egyszerre mondják ezt a szót „Erdély“. A nemzeti egység őrei megrettennek a magyarság lelki szakadásának e vélt jeleitől. Pedig itt voltaképpen egyetlen védelmi és erő kifejtési alapjára talált rá a kisebbségi sorsba jutott magyarság. Egy távolabbi, mélyebb réteg felé, az egységes magyar kultúra építő erőihez: a történelemből, földből és népből kinőtt élő magyar regionális hagyományokhoz hajolt vissza. Az új határok kényszerűsége csak lehetővé és szükségessé teszi azt, ami régebben is készült: a Részek öntudatosodását. S abba a rezignált iróniába, mellyel még Juhász Gyula nevezte magát „vidéki költőnek“, mind több önérzet vegyül, hiszen a nemzeti megújulás is a vidék romlatlanabb, ősbibb magyarságában kereste a „Budapesti kór“ ellenszerét. E vidékiesség jellegét — bizonyos népi furcsaságokon kívül — kezdetben inkább csak a magyar tájak hangulati és festői motívumai adják meg. De a vidék csakhamar a „végtelenbe mélyül“: sajátos gazdag magyar természet-költészet fejlődik így ki, melyben a táj lassanként szimbólummá gazdagodik, emberi sorsokkal, vágygal és lélekkel itatódik át, mint Juhász tiszai füzesei, a magyar Nirvána e szelíd útjelzői. A költő visszatér a természet végtelen erőihez, az évszakok, a növények, a föld, az ég és a csillagok életét éneklő, mint Bartalis János. Kós Károly nehéz látomásaiban az anyaföld hatalmas, mitológus erővé növekszik, mely megszabja a rajta élő emberek pályáját s egybeforrasztja a legnagyobb ellentéteket. A táj átformálja s őrzi a nép sorsát: megtelik történelemmel. Erdély kövei egy kemény és nagyszívú, természettel és földdel összenőtt emberfaj sorsáról adnak hírt, hegyeiből és völgyeiből feldereng e népnek harcokkal, tragédiákkal, mély feszültségekkel telt világa. „Erdély hegyei közt“ ver gyökeret írója, mikor azt kiáltja a viharban: „Ne félj!“ Ebből a tájból, ennek a népnek történelméből és vágyaiból nő ki az erdélyi irodalom legmélyebb erkölcsiségű intuíciója, az az eszme, mellyel a regionális irodalom túlmutat önmagán és mint a mélység feszültségeiből felszökkenő vízsugár, a legtisztább humanitás magasságába lendül: az erdélyi gondolat. „Szabadság a nemzet egyénei, osztályai, felekezetei között, hogy mindegyikük szent szabadságban vehessen részt a nemzet önmagát irányító és vezető munkájában“. Történelem: a jelenben tovább ható múlt. Táj: az élet küzdelmeinek örök háttere, a bölcső és a koporsó. De az élet alaprétege a nép. Az a mozgalom, amelyik a magyarság alkotó erőinek tiszta forrásait kereste,

szükségképpen fordult tehát minden magyar szellemi megújulás forrásához: a néphez. A sokrétű, egyenetlen, ellentmondásokkal telt új magyar népiesség a maga teljességében alig tekinthető még át. Az európai kultúra gyalázataiban, a tűz és vér vad rontásaiban szét-tépett ember az örökre megújuló élet szimbólumává növeli a magvető parasztot, a „krisztusfaragó embert“, aki nyugodt szilárdsággal áll a mindenséggel szemben. A civilizáció túlkultúrált betege visszatér a primitív élet egyszerűségéhez. „A föld, az egészség, a jószág izenő nagy hívása“, Homérosz és a Bukolikák ős emlékezete él a falu csodálatos életében; a természet és az ember tiszta meséi fakadnak itt s új étellel töltik a tépett lelkeket. De a kor magyar aggodalma mélyebb értékeket keresett a népben. A századvég vezető osztályainak magyar világgépe már nem volt „nemzeti“ Arany értelmében: nem ölelte fel a nép egyetemét s idegen jelleg vonásaival rajzolta el a magyar szellem arculatát. A sajátos „ősi fakadással magyar“ tehetség és a nép, ez a két „egyfájdalmú, egysorsú, egykincsű“ testvér most ismét ráeszmél hasonlóságára. A magyarság igaz arcát, Ősi humánumát, legmélyebb jellegét kereső író mohó vággyal menekül a népielekhez. Ennek arcán keresi elhagyott szülői vonásait. Ennek ősi kincseket őrző kamrájában: nyelvében, zenéjében, sajátosságaiiban, ős eredetiségeiben és áthasonító erejében leli fel a megújulás gazdag erőforrásait. Ennek idealizált alakjában látja meg a jövő Toldi Miklósát. Ez emberi és faji visszatérés mögött azonban mind követelőbb erővel ütnek át a valóság színei. A „parasztnak keresztelt különös emberek“ hősiésre stilizált arca mögött felrémlik a „hárommillió koldus“. A csend és béke világa elmerül. A falu válságos éveiben nem tudja az író: merre tart a nép? S ha nem vonul vissza a nyugtalanító kérdések elöl s igyekszik aktív erővel bekapcsolódni e problémákba: az „ízlés szórakoztató játéka“, a „múltbagyaloglás“, a „faji romantika“ helyett a nyers társadalmi valóság megmutatásában látja célját.

A népi-faji gondolat útja a társadalmi valóságok felé vezet. Egyrészt a radikális társadalomkritika már említett útjával találkozik, mint a magyar parasztszocializmus harcosa, másrészt visszahat a magyar középosztály problémáinak, önismeretének alakulására. A magyar polgárság kifejlődését boncolgató irodalomnak, a magyar családrege-nyeknek egyre mélyebb kérdése az asszimiláció a maga ezerfelé ágazó mély kihatásaival. A nemzetiségek, elsősorban a németek beolvadása a könnyebben elsimuló ellentét: az öntudatosan ellenséges fajiságúak nagyrészt elszakadtak, a hozzánk hajlandóbbaknál a közös történelmi és társadalmi sors s a rokonabb vér áthidalják a szakadékokat. A zsidóság problémája összetettebb, nemzeti életünk mély válságaira mutat. E sűrű bozótból két út látszik mind határozottabban kiválni: Az első az egyes belső lelki átalakulása, a közösségből kiszakadtak beolvadása egy új közösségbe. A másik, a zsidóság nagy törzséé, mely a generációk fejlődésén át egyre öntudatosabban fordul vissza hagyományai felé, s megvonja szelleme határait. „Egy külön irodalom készül kialakulni a magyar nyelv és zsidó fajiság kereszteződéséből“, írja Németh László, melynek határozott változatai élnek már, a gúnyból és

szenzimentalizmusból kevert „pestiesség”-től egy kisebb, intellektuális elit európaiságain át Szomory ájult arisztokratizmusáig.

A nemzeti ihletű új magyar irodalom területén alapvető átalakulásokat okoz az új idő. Történelmi értékeit átértékeli. A szétomlott nemzetállam helyébe a Részeket s a kulturális nemzetet állítja. A régi középosztály helyett a faj és a nép erőire mutat. E kavargó, hadakozó szellem világában új hivatást nyer az irodalom is: az új magyar lélek keresését és kijelentését. Íróinak derékhada nem a magas kultúra világából, hanem a külső életből került a céhbe. Derékig áll az élet valóságaiban, tollát a szépíró mellett a publicista vezeti. Nem új kor prófétája, a valóságokhoz akar visszatérni, téglát s gerendákat gyűjteni a jövő épületéhez, őrzi a lángot, hogy azon „a születő lángelme meggyújthassa szövétnekét”. Egyetlen irodalom ez. Tele holt anyaggal: a szimbolizmus kalandos jelképeivel, a „művészi érték”, a naturalizmus nyers valóságaival, a társadalmi reform kallódó maradékaival, vágyaival és indulataival. S tele tiszta ércekkel: régi és népi magyar ízekkel, új emberi mondanivalók őszinte nyíltságával, friss természetlátással, a magyar tájak szép színeivel. S ha az új nemzeti gondolat irodalma élére Szabó és Prohászka távoli csillagokra mutató gesztusát állítottuk szimbólumul, ez a lassú munkával követ repesztő irodalom Móricz Zsigmond szívós és egyetlen alkotásában lelheti meg jelképét. Minden motívuma összefut itt: új történelmi, táji és társadalmi szemlélete: Bethlen Gábor régies ékesszólása, a nép mókás és tömör ízei, a városi polgár csevegő könnyűsége. Nincs nagy teremtő koncepciója, de szilárdan áll a magyar talajon. Nincsenek hősi messzemutató példaadásai, de csüggedhetetlen munkás. Ha Európát emlegeti is, a debreceni kollégiumot látja.

A FEHÉR EMBER négylábra ereszkedett és kioltotta legtisztább fényű lángjait. A szellem kivájta szemeit, hogy ne lásson, vagy visszamenekült oda, ahonnan őszileg eredt, a megkötöttségekhez: az élet valóságaihoz. Új költők álltak új hitek szolgálatába. De mi történt a szépség és az Én szerelmeseivel? Az új magyar író visszatért népének eleven közösségéhez. De mi történt a szellem szabad madaraival, Európa világpolgáraival? Bizonytal ma sincs hiány export-irodalomban, melyben a világfővárosok átlagpolgára megtalálja szívderítő közhelyeit s bőven akad író, aki nem akar más lenni, mint a tények zurnalisztája. De ezek csak Európa vigécei, minden nyeregben ügyes lovasok.

Az „igazi európaiak”, kik nagy fényeik lobogásában jártak még az Elefántcsont-torony lépcsőin; az európai humanizmus „grand siècle”-jének részesei, a zivatáros években valóban válságba jutottak. Művészetük, melynek célját és értelmét az örökös újjászületésben s differenciálódásban látták, holt pontra jutott. A formát nem lehetett továbbfejleszteni, hogy értelmét ne vesse, az Én ködös rétegeibe vezető út az örvénybe torkollott. Az új világ prófétái új erkölcsi tartalmakat s új fényeket mutattak, de az ő szemük még a régi nagy fényekre emlékezett s bennük megrendült a bizalom minden hit iránt. A századforduló gyermekei voltak, kiknek egyetlen bizonyosságuk az Én volt s egyetemesebb látásúak, hogysem felolvadni tudtak

volna az új közösségek sodró ihletében. S a régi „őszi koncertek“ finom és színes polifóniáját elnyeli valami súlyos, süket csend. Csak a menekülők léptei hallatszanak és a visszamaradtak panasza: az elvesztett harmóniát, a meghalt líra „hegedű-testét“ siratják. Jobb most „süketen csírázni mint virághagyma a föld alatt“ s őrizni az új tavasz alvó csiréit. Alidon ismét felszáll a köd a régen napos mezőkről: az európai ihletű magyar mivések csoportjai egészen átalakultak.

Az első út itt is a múltba hajol vissza, az emlékekhez s a régi kész formákhoz. A régi forradalom konzervatívjai ezek. Megálltak az időben és önmaguknak határai között: gyermekkoruk furcsa és kíváncsi magatartásában, mint Szép Ernő, férfikoruk változó, szívrá-ványos hangulataiban, mint Krúdy, vagy nyugtalanul remegő, nemesen szenvedő részvétlenségükben, mint Laczkó Géza, Európára emlékeznek s a régi szerető képét hordják szívükben, midőn annak vonásai már egészen megváltoztak.

A másik áram is a régi európai elit-irodalom hagyományaihoz kapcsolódik, de továbbalakul annak hullámaival együtt. Az „impas-sibilité“ irodalma ez még mindig. Azé a fölényes, aszkétikus szellemé, mely líráját az anyaggal küzdő kemény munka hősiességébe rejti. A klasszikus realizmusé, mely az ábrázolás biztosságában és pontosságában látja művészetének legfőbb értékét. E forma s ezek az eszközök látszólag megmaradnak: a fény ugyanaz, csak sugárkévéje fordul. Valóban ennek a tisztakezű polgári realizmusnak fővonása maradt az artisztikum akkor is, midőn, mint Kosztolányi, a lélek tisztulatlan mélyei felé fordult. Az ötlet, a szellem fölényes iróniába rejtőzött akkor is, amidőn az európai lélek legmélyebb válságaival állt szemben. De az európai polgárság válsága megdönti azt az artisztikus stílust. Ha megmarad régi rejtőzködő gőgje mellett, átüt magatartásán valami konok, nyers szenvedélyesség, melyről nehéz megállapítani, a végső kétségbeesése-e vagy az alkotóharcé. Kosztolányi tiszta és árnyalt eleganciáját felváltja Földi fás, kopár, kiáltóan túlfeszített stílusa: egy szenvedélyes nihilista nyers önvallomásai. Az új szellem itt is áttör a régi formákon: a lélek nem bírja tovább a fegyelmet: felfakad lírája, leveti únt és terhes ruháit, hogy meztelen „hősi igazul járjon egyedül, egyszerű ember az egyszerű földön“. Visszatér a nyílt vallomáshoz, a nyers gondolathoz.

S itt világosul meg az az ösvény, melyen a mivés-szellem túljuthatott határain s megtalálhatta helyét korában. Nem új hitek felé vezet ez, nem a faj sejtelméhez, sem a nagy közösségek életébe, hanem befelé: az író emberi mélyei felé.

Régebben, a „gyönyörűket írás“ idejében is, beszéltek sokat a lélek őszinte vallomásairól. De e sajátos új „lírai szerepjátásban“ a századvég érzékeny széplelkének jelmezét öltötte magára a költő; érzései közül a soha-még-nem-voltakat kereste ki; vallomásaival magánya érdekességét növelte csupán; ha lelke sebeitől panaszkodott, azért tette, hogy szavai hangzását édesítse s verse hangulatát tegye gazdagabbá. E szerepjátás folytatódik tovább is, csak hangneme változik. A régi szépségkultusz a világválságban tántorgó lélek siránkozó és monoton prózájává szikkad.

De az új költő vallomása mélyebb vívódásokból fakad: bírja-e a magányt, melyet sorsa rendelt számára, midőn jegesre fordult körülötte a régi langyos és édes őszi levegő? Nőköltőink verseiben viliódzott először ez a tépett lélek: Kaffka szabadítja fel s azóta egyre nyugtalanabb fájdalommal nyilatkozik meg harca a szolgaság, a költőtség, a szilárd örök törvények, a Nem-én parancsai ellen. S ha meghajlik mégis a csókban s felmagasul a hitvesség, az anyaság alázatában mint Török Sophie, ez nem a férfi útja. Ez „váltott lélekkel“ cikázik a tiszta formáktól a meztelen gondolat felé, az öntudat gyötrő igazságaitól a minden felelősséget feloldó vak természet felé, mint Szabó Lőrinc. Menekülés csak ez, melyben nem ér partot a vergődő lélek. A megváltó út keményebb és hősbibb magányba vezet: „a gazda bekeríti házát“, mélyebbre szántja földjét: önmagába fordul. Harsányi Kálmán korallvilága épül így, mely életéből épít réteget rétegre, míg felnő a tenger tiszta felszínéig. Gellért Oszkár magánya, aki a legmakacsabb egyéniség zárt világából tért meg a „végtelen sugarak“ alázatos és salaktalan szeretetéhez. Tóth Árpád tengerszeme, melynek tiszta tükrében új végtelenné mélyült az ég kékje.

Az új élet széttörte a régi szavakat s úgy látszott: a forma mindörökre meghalt. S mégis, megtalálta a vers önmagát, midőn levette régi díszzeit s kinőtt a színek gazdag pompájából. Nem törte szét a formát, csak mélyebb értelméhez tért vissza: a versek sugárzó értelemmel telnek, nem szavaik zenélnék: a lélek szól belőlük.

HÁROM TERÜLETEN követtük az új magyar irodalom útjait s mindenütt egyazon cél irányítását éreztük: új világ építéséért, új emberi lélek megszületéséért folyik a harc. Az öncélú irodalom elhanyagolt, az írás még a legtisztább művesek számára is csak eszköz valami felé, ami magasabb a művészetnél. S ha most egy nézőpontból akarnók áttekinteni az új irodalom mozgatóerőit: emberi, nemzeti és egyéni életünk összes mély ellentéteit fel kellene idéznünk. Új és régi hitek erői állnak itt szemben, hogy élő közösségek tömegeivé forraszszák a széthulló civilizáció énjeit. Faji erők mozdulnak fel s bontják pártokra a régi egységeket. Az új hit, az új faji öntudat háttérében a társadalmi harc hadseregei állnak egymással szemben s politikusok szövök hálójukat. Irodalomellenes korról beszélnek s az irodalom válságairól. „Kultúránk él még, hellénisztikusan vagy bizantinikusan s mintegy automata módjára, de az ifjúságot nem érdekli többé.“ (Babits.) Az írónak választania kell kora és az örökkévalóság közt. Mondják: álljon be a harcos jelen katonájának vagy vonuljon zárt magányába, ahol csak a csillagokkal beszélhet. De mi lesz azzal, aki harcos akar lenni s mégis művész, mint minden igazi humanista? Roppant szakadék távoli partjai közt ível át szelleme, mint a híd; de ki tudja, mikor szakad le?

Adyban az elhanyagolt magyarság példáját láttuk; Prohászkiában és Szabóban a jövő ellentétes prófétáit; Herczegben, Tormayban a magyar konzervativizmus tartózkodó művészeit; Móriczban a jelen szívós realistáját. Most Babits Mihály lép e sorba: mai kultúránk legmélyebb meghasonlottságának gyötrődő jelképe. Az Én s a Szép-

ség, a szellem alkotó nyugtalanságának legtisztább művészeként indult s midőn a „nyugtalanság völgyében“ számot vetett önmagával: visszatért a közösséghez. De lehet-e új „barbár hit“ prófétája az, aki minden idegével a régi oltárra, az Elefántcsont-toronyra emlékezik? Harcot kezd, „tragikus harcot: szemben a korrall s felülről bírálva az elboruló barbár életet“. Nehéz harc s látszólag hiábavaló: az ember harca önmagával s a forduló világgal. De mély és tiszta humanitás fakad belőle: példa a jövő harcosainak.

Példája mutatja: az irodalom válsága nem a politikáé, sem a stílusé. A művész válsága ez, az igaz emberé, ki magában éli korát és az egész emberiséget. Valóban az irodalom jövője nem a politikában sem az artisztikumokban van. Az „Élet“ szolgálata a humánium fölényes akarata nélkül: alaktalan szétterülés s a forma, ha nincs lélek és szeretet mögötte, csak pengő lant és zengő cimbalom.

KERESZTURY DEZSŐ